

«Γιοζεφίνε η αιιδός ή Ο λαός των ποντικιών» του Φραντς Κάφκα, σε σκηνοθεσία Σάββα Στρούμπου (κριτική) – Τέχνη και εξουσία

Νίκος Ξένιος,
7 Απριλίου 2026

Για την παράσταση «Γιοζεφίνε η αιιδός ή Ο λαός των ποντικιών», βασισμένη στο διήγημα του Φραντς Κάφκα (Franz Kafka), σε σκηνοθεσία Σάββα Στρούμπου, στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος.

Είδα, στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος (Εναλλακτική Σκηνή Λυρικής), το κύκνειο άσμα του Φραντς Κάφκα Γιοζεφίνε η αιιδός ή Ο λαός των ποντικιών (Josefine, die Sängerin oder Das Volk der Mäuse), στην υποδειγματική δραματική διδασκαλία και σκηνοθεσία του Σάββα Στρούμπου. Συμμετέχουν μουσικοί του συνόλου σύγχρονης μουσικής Ergon Ensemble, που ερμηνεύουν την πρωτότυπη σύνθεση του Χαράλαμπου Γωγιού. Η Γιοζεφίνε είναι ένα αλληγορικό αφήγημα του 1924 που δημοσιεύθηκε μετά τον θάνατο του Κάφκα, ως μέρος της συλλογής διηγημάτων του Ein Hungerkünstler. Ως κείμενο σήμερα επικαιροποιείται, γιατί ξαναφέρνει στο προσκήνιο τη συζήτηση για το ποια γνωρίσματα διακρίνουν τον άνθρωπο, μέσω μιας «διονυσιακής», τρόπον τινά, αφύπνισης σώματος και πνεύματος.

Τέχνη λαϊκή ή Τέχνη δια ολίγους;

Υπάρχουν από τη μια η Γιοζεφίνε και από την άλλη οι λαϊκοί «ποντικοί» που τραγουδούν και αφηγούνται: επίσης, υπάρχει μια ασαφής εξωτερική απειλή που δεν συνδέεται ποτέ ρητά με την ιστορία. Πέραν του τίτλου, ο Κάφκα δεν προσδιορίζει ποιοι ή τι ακριβώς είναι αυτός ο ζώομορφος λαός. Είναι προφανές ότι έχουν νοοτροπία που θυμίζει πολύ ποντίκι, με την έννοια ότι είναι πολύ οργανωμένοι, πρακτικοί, εργατικοί και με έντονη

αίσθηση κοινότητας και ανασφάλειας (κάποιοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι ο Κάφκα χρησιμοποίησε τους ποντικούς για να εξεικονίσει την κοινωνικοοικονομική και πολιτική θέση των Εβραίων της εποχής και της κοινωνίας του).

Κατανεμημένος ως ρόλος σε τρία γυναικεία πρόσωπα (Έβελυν Ασουάντ, Ελληνική Μαραπίδη, Ρόζυ Μονάκη), ο Αφηγητής εξαιρεί την αξία των τραγουδιών της διακεκριμένης αοιδού της κοινότητας των ποντικών, της Γιοζεφίνε, καθώς και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο απλός λαός στην κατανόηση αυτής της αξίας: οι «ποντικοί» είναι διχασμένοι, η μουσική της Γιοζεφίνε τους φέρνει στο μυαλό ευτυχισμένες αναμνήσεις από την παιδική τους ηλικία και την ξέγνοιαστη νεότητά τους κι έτσι ξεχνούν τους αγώνες τους για επιβίωση. Καταβεβλημένοι από την αβεβαιότητα της καθημερινής ζωής, παρακολουθούν δειλά και με θαυμασμό τη Γιοζεφίνε να ερμηνεύει, καθώς τα τραγούδια της τους ασκούν μυστηριώδη και μεθυστική επιρροή.

Μπορούμε κάλλιστα να υποθέσουμε ότι οι αφηγήτριες ανήκουν στους «ποντικούς», με τη διευκρίνιση πως ούτε συμπαθούν ιδιαίτερα τη Γιοζεφίνε, ούτε πάλι δεν την συμπαθούν – κατά μίαν έννοια, αποτελούν τη γέφυρα μεταξύ της Γιοζεφίνε και της κοινότητας των τρωκτικών. Και - σημαντικό αυτό- οι αφηγήτριες είναι ο άλλος πόλος σκηνικής παρουσίας, πέραν της αοιδού, και ως εκ τούτου είναι και απρόθυμες να παραδώσουν εν λευκώ το παλκοσένικο στη Γιοζεφίνε: για την ακρίβεια, στην παράσταση του Σάββα Στρούμπου το κρατούν πεισματικά δικό τους, υποδύμενες οι ίδιες τη Γιοζεφίνε και αναπαριστώντας χαιρέκακα την κατάρρευσή της. Παρά τις προσπάθειες της αφήγησης να είναι αξιόπιστη και αντικειμενική, το μόνο βέβαιο είναι ότι η σχέση της Γιοζεφίνε με την κοινότητα παραμένει τεταμένη και αιγισματική. Είναι, βέβαια, αναμφισβήτητη η επιρροή που το τραγούδι της ασκεί στην κοινότητα, αλλά κανείς δεν μπορεί να ορίσει τι ακριβώς τη διαφοροποιεί από τους κοινούς ποντικούς.

Μουσική για μια ζωόμορφη πολιτεία άμουσων

Παραμένει αμφίβολο το κατά πόσον η γοητεία της Γιοζεφίνε ανιχνεύεται στην ομορφιά της φωνής της: «θα έπρεπε να δώσει σε κάποιον μια άμεση και διαρκή αίσθηση ότι μεταδίδει κάτι το ασυνήθιστο, μια αίσθηση ότι από το λαιμό της κάτι ηχεί... κάτι που μόνο η Γιοζεφίνε και κανείς άλλος δεν μπορεί να μας επιτρέψει να ακούσουμε», γράφει ο Κάφκα. Η κοινότητα υποψιάζεται ότι η τέχνη έγκειται στην ικανότητά της να τους δείξει την ομορφιά με μια ακόμη στριγκιά κραυγή, ένα σφύριγμα σαν εκείνα όλων των ποντικών, που -όμως- συνοδεύεται από αμέριστο θαυμασμό. Η ίδια

πρεσβεύει ότι το τραγούδι της είναι μια μοναδική, υψηλή και αγνή τέχνη που οι άλλοι απλώς αδυνατούν να κατανοήσουν, πράγμα που τους προκαλεί «δέος και σεβασμό», ιδιαίτερα σε στιγμές αυξημένου κινδύνου. Και, κυρίως, γιατί είναι απολύτως άμουσοι.

Ενδιαφέρεται πραγματικά αυτός ο ζωόμορφος λαός για τη Ζοζεφίνε; Της αναγνωρίζει την ανωτερότητα μιας καλλιτέχνης ή την αμφισβητεί; Μέσα από την αφήγηση, εκφράζεται μια αμφιβολία σχετικά με τη σπανιότητα του ταλέντου της και η βεβαιότητα πως δεν πρόκειται για «ικανότητα», αλλά για μια ευκαιρία του λαού να συγκεντρωθεί. Αυτό που αποζητά η αιδοός είναι η δημόσια αναγνώριση της αξίας της τέχνης της (Φρανς Κάφκα, «Γιοζεφίνε η Αιδοός ή ο Λαός των Ποντικιών», στο *The Complete Stories and Parables*, Νέα Υόρκη: Schocken Books, 1935), όμως οι «ποντικοί» προτιμούν η αιδοός να παραμείνει «μία ανάμεσά τους», μια *primus inter pares*, ώστε να μην απολέσουν την αίσθηση της ισότητας που τους δίνει κουράγιο.

Υπάρχει μια ολόκληρη «Πολιτεία» του Κάφκα πίσω από την πρώτη γραμμή της μυθοπλασίας αυτής: η γραφειοκρατική εξουσία υποτάσσει τον λαό μέσω της αισθητικής.

Παρά τη σύγχυση σχετικά με την εγκυρότητα του τραγουδιού της ή την πηγή της δύναμής του, το τραγούδι της Γιοζεφίνε -για κάποιον λόγο- υπηρετεί την ηθική λειτουργία της αισθητικής. Υπάρχει μια ολόκληρη «Πολιτεία» του Κάφκα πίσω από την πρώτη γραμμή της μυθοπλασίας αυτής: η γραφειοκρατική εξουσία υποτάσσει τον λαό μέσω της αισθητικής. Νομιμοποιώντας το κοινωνικό της όραμα, η εξουσία (ενσαρκωμένη στην περσόνα της Γιοζεφίνε) διαμορφώνει τη μοίρα του άμουσου λαού. Βάσει αυτής της «καλλιτεχνικής» περσόνας, η κυριαρχία περνά απαρατήρητη ή θεωρείται «φυσική» (να είναι, αυτή, μια ενστικτώδης οντολογία της φωνής;)

Εκτός δε του ότι στερείται μουσικού ενστίκτου, ο λαός των ποντικιών δεν διαθέτει ούτε παιδική ηλικία και δεν μπορεί και να κατασκευάσει και γραπτή ιστορία. Η ύπαρξή του διασώζεται στο narrative και στις σκηνικές τέχνες. Αυτή η συλλογική «υποδεέστερη» ψυχή θεωρεί δεδομένη την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, ακούει ευχάριστα το παραλήρημα αυταρέσκειας και υπεροψίας της αιδοού και σκύβει το κεφάλι, συναινώντας (όπως θα 'λεγε ο Γκράμσι). Ο Κάφκα απεικονίζει έναν δυναμικό κόσμο στον οποίο οι ενέργειες των ποντικιών ούτε επικαθορίζονται απόλυτα, ούτε είναι, όμως, αυτόνομες: γιατί η Γιοζεφίνε τραγουδά (ή μάλλον στριγκλίζει) και ο λαός ακούει (ή, μάλλον, υπακούει) και το τσίριγμα αυτό γίνεται εις ότα μη ακουόντων.

Η αμφιλεγόμενη φύση της εξουσίας

Χρησιμοποιώντας στοιχεία από την ίδια την τέχνη της Γιοζεφίνε, οι «ποντικοί» εκλαμβάνουν εσφαλμένα την υπό όρους κυριαρχία ως άνευ όρων και αληθινή ανωτερότητα. Η αποξένωσή τους από την τέχνη, που προκαλείται από την αίσθηση ότι δεν καταλαβαίνουν ή δεν έχουν πρόσβαση στη σημασία ή την υψηλή αξία της, αυξάνει το μυστήριο και την ιερότητα που την περιβάλλει: και, όπως καταλαβαίνουμε όλοι, η μυστικοποίηση των διαδικασιών υποταγής είναι κλασική τεχνική της εξουσίας. Η τέχνη της Γιοζεφίνε δεν φαίνεται να είναι εξαιρετική αφ'εαυτής, ούτε και παρέχει ικανοποιητική εξήγηση για τη δύναμη που έχει να συσπειρώνει την κοινότητα- όμως, το άγχος και η ένταση της επικείμενης βίας διαλύονται αυτόματα με το κελάηδημα (αυτό το «απλό τίποτε») της φωνής της. Το κοινό, που συνήθως βρίσκεται συνεχώς σε κίνηση και φλυαρία, «κάθεται σε ποντικίσια ακινησία· σαν να έχει γίνει μέτοχος της γαλήνης που λαχταράει», και ακόμη και εκείνοι που αντιτίθενται στην εγκυρότητα της τέχνης της «σύντομα βυθίζονται στο συναίσθημα της μάζας, η οποία, θερμά συμπιεσμένη σώμα με σώμα, ακούει με κομμένη την ανάσα».

Παρότι, με την αναγνώριση της σαρκαστικής, αλαζονικής Γιοζεφίνε εκ μέρους των κυβερνώμενων, ο γενικός αγώνας για την ύπαρξη μεταφέρεται εκ μέρους της στον λαό ως σύνολο, η ατομική λαϊκή συνείδηση δεν προτίθεται να παραδοθεί στην εξουσία άνευ όρων. Χαλαροί σύνδεσμοι μεταξύ εξουσίας και λαού επιτρέπουν να περάσει μια ακτίνα φωτός που καταργεί την ηττοπάθεια, τον ντετερμινισμό και τη μοιρολατρία. Αισιόδοξο μήνυμα μέσα σ' αυτό το κλειστοφοβικό κείμενο. Ίσως, υπό κάποιες συνθήκες, οι «ποντικοί» να κατορθώσουν να μετασχηματίσουν ή ακόμη και να δυναμιτίσουν τις πολιτισμικές και ιδεολογικές αρχές που αποτελούν την κυρίαρχη κοσμοθεωρία και στηρίζουν την άρχουσα κοινωνική τάξη.

Θετική εντροπία του συστήματος. Η Γιοζεφίνε αντιδρά στη μειωμένη επιρροή της με καταναγκασμό, προκειμένου να διατηρήσει την κυριαρχία της:

«Πολλοί πιστεύουν ότι γίνεται τόσο επίμονη επειδή νιώθει ότι γερνάει και η φωνή της σβήνει, και έτσι πιστεύει ότι είναι καιρός να δώσει την τελευταία μάχη για την αναγνώριση». Κι αυτό, γιατί η απουσία συναίνεσης αναπόφευκτα επισύρει καταναγκασμό από την πλευρά του κράτους. Στο τέλος, όταν η άρνηση των αιτημάτων της την αναγκάζει να φύγει από τα φώτα της δημοσιότητας, το πλήθος (δια στόματος Αφηγητή) αναγνωρίζει

ότι η απουσία της Γιοζεφίνε θα του στοιχίσει πολύ: «πώς μπορούν οι συγκεντρώσεις μας να πραγματοποιούνται σε απόλυτη σιωπή;»

Μπορούμε και χωρίς τη Γιοζεφίνε

«Γραμμένο από τη σκοπιά ενός συγγραφέα που γνωρίζει ότι ο χρόνος του εξαντλείται, το κείμενο διαβάζεται τόσο ως κατακλείδα του έργου του Κάφκα όσο και ως πρώιμος ανιχνευτής ρηγμάτων της νεωτερικής συνθήκης: ανάμεσα στη φωνή και το νόημα, στο άτομο και την κοινότητα, στην τέχνη και τη ζωή, στη μνήμη και τη λήθη», λέει ο Σάββας Στρούμπου. Η Ομάδα Σημείο Μηδέν προβληματίζεται για την πιθανότητα να βρισκόμαστε σε ένα οριακό σημείο-μετάβασης προς την εκμηδένιση: η σκηνική μεταφορά ζωομορφικών «απολογιών» του Κάφκα (εκτός από τη «Σωφρονιστική αποικία» και την «Αναφορά σε μια ακαδημία») είναι αντικείμενο πολύχρονης μελέτης και ανίχνευσης πολλών από τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές δυναμικές που είναι εγγενείς στα ολοκληρωτικά συστήματα διακυβέρνησης: αυτά που εγκυμονούν απειλή για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Ένας «θανατοποταμός» ρέει καταπάνω στην κοινότητα, και η Γιοζεφίνε δεν είναι πια εκεί για να τον εξορκίσει με το σφύριγμά της. Το σφύριγμα που, στην προσέγγιση του κύριου Στρούμπου, παραμένει αδιαχώριστο από το «τραγούδι» της αφήγησης. Η μουσική σύνθεση του Χαράλαμπου Γωγιού υπηρετεί αυτόν τον τραγουδιστικό άθλο παραξενισμού και έκστασης: είναι ένας συνδυασμός από επαναλαμβανόμενα μοτίβα (λούπες) των οργάνων, κομμάτια για αρχαίους, ρυθμική χορική αφήγηση και κάποια μουσικοχορευτικά ύφους ελαφρού θεάτρου ή βαριετέ. Η εξαίσια Έβελυν Ασουάντ συνοδεύεται επάξια από τις ηθοποιούς Ελπινίκη Μαραπίδη και Ρόζυ Μονάκη, που μπαينوβγαίνουν στο διάτρητο (σαν τυρί, σαν παιχνίδι «Whac-A-Mole» και σαν καταφύγιο πολέμου), επικλινές σκηνικό της Κατερίνας Παπαγεωργίου, βαδίζοντας πάνω του σε επισφαλή ισορροπία. Παράλληλα με το carnavalesque τραγούδι και την αφήγηση των τριών εξαιρετικών ηθοποιών, ο Σταύρος Παπαδόπουλος επισχολιάζει σιωπηρά ως *compère* που ξέρει τη μέθοδο Στρούμπου σε βάθος, ενώ οι εκφράσεις του προσώπου του, οι ευέλικτες κινήσεις και οι χειρονομίες του είναι αντλημένες από τη μιμική ενός κλόουν. Μια συλλογική δουλειά πολύ υψηλού επιπέδου, που αποτελεί μάθημα θεατρικής τέχνης.

Οι «ποντικοί» ως μάζα συνωστίζονται στις δημόσιες εμφανίσεις της αοιδού, πράγμα που μάλλον κινεί το ενδιαφέρον του εχθρού. Ως εκ τούτου, αποτελούν μια κοινότητα που κινδυνεύει.

Αφού μαγέψει τα πλήθη με μια στριγκλιά διαφορετική από τις άλλες, αφού υπνωτίσει τα ποντίκια σαν τον φλαουτίστα του βορειοευρωπαϊκού παραμυθιού, επιβάλλοντας την ιδιότυπη εξουσία της, στο τέλος η Γιοζεφίνε θα μισοξεχαστεί, εντασσόμενη στη χορεία των ηρώων ενός λαού που στερείται ιστορικής μνήμης: «Σύντομα θα έρθει η ώρα που οι τελευταίες νότες της θα ηχήσουν και θα σβήσουν στη σιωπή. Θα είναι ένα μικρό επεισόδιο στην αιώνια ιστορία του λαού μας». Οι «ποντικοί» ως μάζα συνωστίζονται στις δημόσιες εμφανίσεις της αοιδού, πράγμα που μάλλον κινεί το ενδιαφέρον του εχθρού. Ως εκ τούτου, αποτελούν μια κοινότητα που κινδυνεύει. Αλλά και η αοιδός Γιοζεφίνε είναι απόλυτα τρωτή, εφόσον η παράσταση συνιστά, κυρίως, σχόλιο για τον επισφαλή χαρακτήρα της ίδιας της Τέχνης: ο σύγχρονος καλλιτέχνης καλείται να παίξει ένα ανάλογο «παιχνίδι» με το κοινό του, προκειμένου να επιτύχει την αποδοχή του και να διασώσει το ηθικό διακύβευμα της Τέχνης επί συνόλω.